

**ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕТОСУ
В КОНТЕКСТІ ЧИННИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(Рецензія на монографію: Мех Н. О. Етос українського народу:
ціннісні домінанти культурного простору. Київ: Інститут
мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України, 2022. 187 с.)**

Змістовне, раціональне, парадигмальне наповнення культурного простору цивілізаційних країн і народів, їх етносів значною мірою визначає детермінантні чинники формування етосу українського народу в контексті історичного досвіду та сьогодення. Нагадаємо в цьому зв'язку, що термін «етос», який має виразно окреслене лінгвокультурне забарвлення, в новітніх енциклопедичних виданнях соціогуманітарного спрямування трактується як втілення стилю життя певної суспільної групи, узвичаєної в ній ієрархії цінностей, орієнтації її культури. Слід підкреслити, що складна, контрверсійна, дискусійна проблематика етосу українського народу на різних часових зрізах його історичного розвитку передбачає ґрунтовне вивчення і творче осмислення різних сегментів вітчизняного культурного простору у вимірі європейських традицій і цінностей. Без сумніву, її потрібно віднести до перспективних напрямків сучасних наукових розвідок, студій, дискурсів у царині історії, філології, культурології, мистецтвознавства, а також міждисциплінарних інтегративних досліджень. Ретельне вивчення тексту монографічного дослідження доктора філологічних наук Наталії Мех на тему «Етос українського народу: ціннісні домінанти культурного простору» переконливо засвідчує, що воно є вагомим внеском у вивчення

актуальних теоретичних і прикладних аспектів функціонування поліструктурного мовно-культурного простору українського народу. Належний методолого-рефлексивний рівень рецензованої монографічної праці обумовлений насамперед її чіткою, логічною структурою, виваженою позицією авторки в процесі осмислення та аналізу наукової проблеми. Зазначимо, що структурними компонентами монографічного дослідження є передмова, чотири розділи, післямова, список джерел та літератури, англomовна анотація.

Зокрема, в передмові Н. Мех коректно сформулювала в узагальненому вигляді низку слушних авторських зауваг та порад, які мають допомогти освіченому читачеві більш глибоко зрозуміти сенс та вектор запропонованого наукового пошуку. На нашу думку, вартісним є твердження дослідниці про те, що фундамент культури насамперед визначається системою тих цінностей та ідеалів, які не лише сприяють гармонійній єдності та цілісності соціуму, але й надійно його захищають від негативного впливу зовнішніх руйнівних чинників. Ось чому, вважає Н. Мех, для плідного, творчого осмислення процесів, які відбуваються в сучасному мовно-культурному просторі, потрібно не лише знати, але й адекватно усвідомлювати та ідентифікувати ціннісні, світоглядні орієнтири

українців. Враховуючи своєрідність антропологічних дискусій, особливості лінгвокультурного середовища, вона акцентує увагу на тому, що термінологічне поняття «етос» є уособленням неповторного характеру особистості або речі. Натомість у виразненні етосу, притаманного кожній людині, є ті морально-етичні чинники, якими вона керується в індивідуальному та суспільному житті відповідно до шкали визнаних у соціумі ціннісних орієнтацій певних прошарків населення. В цьому контексті доцільно прислухатися до раціональної думки відомого зарубіжного дослідника К. Гірца, який у своїй праці «Інтерпретація культур» зазначає, що етос народу – це втілення загальної атмосфери характеру і якості життя людей, його моральний та естетичний стиль і настрої, це засадниче ставлення людей до самих себе й власного світу, віддзеркаленого життям. Н. Мех, зокрема, поділяє думку К. Гірца про те, що етос набуває розумової мотивації в тому випадку, коли розглядається суб'єктом духовно-культурних відносин як спосіб життя, що знаходить своє автентичне зображення у світогляді особистості.

Необхідно зазначити, що у першому розділі монографії при аналізі ціннісних доміант українського культурного простору дослідниця виокремила такі його складові, як українська духовна поетична творчість (українська поезія), літературна творчість (пов'язана з написанням літературних творів), у тканину яких вкраплені біблійні сюжети та наративи. Н. Мех звертає увагу читачів на те, що культурну пам'ять українців визначають такі прикметні риси, як кардіоцентризм та логоцентризм. З точки зору таких громадських діячів, як Т. Шевченко,

М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський та ін., національна культура та історія України є втіленням серця. На ньому будується відповідно й українська ідея. Отже, вважає Наталія Мех, кардіоцентризм та словоцентризм сприяють збереженню глибинних смислів та сенсу українського етосу. Варто вказати й на те, що чільне місце у монографічному дослідженні відведено з'ясуванню значення рідної мови як генетичної основи духовно-культурного розвитку українського народу. Розглядаючи історичний контекст такого поняття, як «рідна мова», дослідниця наголошує, що воно було й залишається наскрізною духовною доміантою в українському культурному просторі.

У монографії також привернуто увагу до поглядів та концептуальних ідей знакових постатей вітчизняної культури, які у своїх непересічних працях досліджували гострі, актуальні питання стану та розвитку української мови, намагались розкрити смислові аспекти поняття «рідна мова». Це, зокрема, такі корифеї історичної, педагогічної, мовно-літературної думки, як І. Огієнко, М. Грушевський, І. Франко, К. Ушинський та ін. Так, наприклад, І. Огієнко найвідомішими ознаками рідної мови кожної людини вважав наявність нерозривного зв'язку з мовою батьків, мовою етносу, до якого людина належить. Н. Мех у своїй монографічній праці наводить також глибокі метафоричні висловлювання відомого педагога та громадського діяча К. Ушинського про вплив рідної мови на формування світогляду дитини та роль вчителя у навчально-виховному процесі початкової школи. У статті «Рідне слово», наприклад, вчений емоційно і разом з

тим переконливо обґрунтував соціокультурне значення рідної мови у суспільному житті. «Мова, – підкреслював К. Ушинський, – найважливіший, найбагатший зв'язок, що з'єднує віднині і майбутні покоління народу в одне велике історично живе ціле». Він вважав, що українська мова є цвітом усього духовного життя народу, а тому, поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. К. Ушинський вказував на те, що мова – це не лише слова, засіб комунікації між людьми, але й відображення історії, культури характеру й ментальності народу. Саме тому, щоб зрозуміти народ, необхідно вивчити його мову. «Коли зникне народна мова, народу немає більше», – застерігав відомий педагог і вважав найбільшим зухвальством, нехтуванням демократичними цінностями країни саме зазіхання на мову народу. Розкриваючи духовну синергетику рідної мови, її значення в суспільному поступі українства, авторка вказує на те, що мова є одним із наріжних каменів формування етосу українського народу, надзвичайно важливим чинником державо- та націєтворення.

Другий розділ монографії присвячений вивченню духовно-культурних проблем етосу українського народу на його різних історичних відрізках. У даному випадку шляхом творчого застосування аксіологічного методу авторка розкрила особливості мовно-літературних шедеврів таких знаних в Україні та європейському культурному світі поетів, письменників, інтелектуалів-мислителів, як І. Котляревський, І. Нечуй-Левицький, М. Стельмах, П. Куліш, П. Тичина, М. Рильський. Ціннісні виміри етосу українського народу виразно розкриті у монографічній праці на прикладі

невмирущої п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Вибір цього літературного твору дослідницею є цілком виправданим. Адже «Наталка Полтавка» стала першим твором нової української драматургії, в якому гармонійно поєдналися ознаки сентименталізму та просвітницького реалізму в контексті творчої, критичної екстраполяції на тогочасну українську дійсність.

Авторка переконливо доводить, що в притаманних сентименталізму традиціях І. Котляревський відтворив світ почуттів пересічної української людини, показав їх силу, глибину, щирість, викликав співчуття до своїх героїв, майстерно уособив народний жіночий ідеал своєї героїні, відтворив її барвисту, дотепну мову, ліризм та глибоку задушевність пісень, які виконує Наталка.

В другому розділі монографічного дослідження здійснено спробу творчого осмислення ціннісних домінант літературної творчості Пантелеймона Куліша як знакової постаті в культурному й літературному житті України XIX століття. Авторка аргументовано й разом із тим коректно висловила свої міркування щодо аксіологічного виміру історичного роману П. Куліша «Чорна Рада», який став значною подією як у суспільно-політичному, так і в культурному житті України тогочасної доби. Н. Мех вказує на те, що П. Куліш об'єктивно висвітлив історичний контекст формування Руїни, показав реальних політичних гравців та історичні постаті драматичного періоду України, її трагедійні аспекти. Заслугує на увагу думка дослідниці про те, що постать П. Куліша – мислителя, письменника, історика – є знаковою не лише для своєї доби. Його творча спадщина має позитивний вплив на формування

ціннісних домінант українців і в умовах сьогодення.

Виявом творчого підходу авторки монографії до висвітлення різних аспектів дослідницької проблематики є вирізнення нею особливого погляду на музику як універсальний естетичний засіб сутнісного розуміння вічних цінностей людини та її буття у мовотворчості Павла Тичини. Доцільно зважати на те, що творчість видатного українського поета є неповторним, оригінальним внеском в українську та європейську літературу. Новаторство в поетичній формі, витончена яскрава словотворчість, а також своєрідна музичність поетичних творів стали для широких верств українців ХХ і вже ХХІ століття символічними «тичинівськими» вершинами в поезії. «Золотий гомін» кращих поетичних творів П. Тичини звучить як прекрасний гімн трагічній і разом із тим оптимістичній українській душі.

Зважаючи на це, Н. Мех послідовно підкреслює, що музика як стан душі, як творче осяяння, динамічне естетичне знання та уявлення людини про власну сутність знайшла яскраве втілення у літературній творчості українського поета. Дослідниця робить акцент на тому, що П. Тичина був природженим музикантом, майстерно володів кількома музичними інструментами. Звісно, музика, її інтелектуальні акорди мали значний вплив на нього як поета. Про це свідчать, наприклад, такі поетичні твори П. Тичини, як «Золотий гомін», «Арфами, арфами», «Дзвінко-блакитне», «Гей, вдарте в струни, кобзарі», «В космічному оркестрі» та ін. Варто, мабуть, погодитися з авторською думкою про те, що неперевершеним поєднанням музики і слова, яким визначається вся рання

творчість П. Тичини, є його унікальна поезія під назвою «Сонячні кларнети». Ми поділяємо й твердження авторки монографії про те, що синтез музики та слова в поетичній творчості П. Тичини був обумовлений як його багатограним талантом, чудовою музичною освіченістю, так і тенденціями оновлення виразних форм у мистецтві, які наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття були досить актуальними для європейського культурного простору.

Позитивно в цілому оцінюючи проведений авторкою дослідницький аналіз особливостей поетичної творчості П. Тичини у контексті музичного мистецтва, разом з тим важко погодитися з її думкою про те, що П. Тичина був «носієм і виразником української релігійної традиції».

В цьому зв'язку доцільно звернутися до оптимістичних, інтелектуальних акордів раціонального освоєння духовно-культурного світу, які пронизують поетичні рядки П. Тичини. Наприклад, у вірші «Я знаю» (1919) поет, звертаючись до своїх співвітчизників, закликав:

*Так годі спати! Виходьте на дорогу!
Людині гімн, Людині, а не Богу!
Майбутньому всю душу – славний дар!
Горіть! Дивіться сонцю просто в вічі!
Бо стогне світ од «геніїв»-нездар.
І жить самі не будете ви двічі...*

Натомість у вірші «Я утверждаюсь» (1943) П. Тичина висловлював життєстверджуючий пафос реального, земного життя, невпинного прагнення українців до свободи і незалежності.

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була
яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

Щоб жить – ні в кого права не питаюсь.

*Щоб жить – я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.*

В наведених віршах П. Тичини немає жодного місця для виявів релігійного мракобісся, містики, ірраціонального світу. Зазначимо, що свою любов до поезії Павла Тичини неодноразово висвітлював український поет Володимир Сосюра. Незважаючи на те, що не всі поетичні підходи із творчої спадщини поета він поділяв, проте вважав його гігантом, справжнім генієм, всебічно обдарованою людиною.

Привабливим у науковому сенсі є узагальнення та розкриття сутності авторкою монографії духовно-культурних заповітів видатного українського поета, громадського діяча, академіка НАН України Максима Рильського щодо збереження наукових підвалин та розвитку української мови. Одним із таких заповітів є палкий заклик поета берегти та плекати рідну мову, без якої повноцінне, раціонально осмислене життя людини, її натхненна творча праця неможливі.

У вірші «Мова», звертаючись до національно свідомих українців, М. Рильський ставить перед ними важливі завдання в царині української мови:

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.*

Цей щирий, потужний, професійний заклик поета, адресований своїм спадкоємцям, зберігає свою злободенність на сучасному етапі, зокрема, і в умовах повномасштабної російсько-української війни. На глибоке переконання Головнокомандувача Збройних сил України

генерала Валерія Залужного, українська мова – мова нашої перемоги.

Слід зважити на те, що мовне питання має перебувати в епіцентрі не лише фахівців-філологів, але й всієї освіченої, вихованої на демократичних вітчизняних та європейських традиціях культурної, інтелектуально налаштованої спільноти. На сучасному етапі здійснюється динамічна розбудова функціонального простору української мови, який охоплює усі визначні сфери суспільної комунікації. Мова стає реальним чинником консолідації суспільства! На думку директора Інституту української мови НАН України, доктора філологічних наук, професора Павла Гриценка, українська мова є символом нескореної України. Вчений вважає, що відбувається високе ототожнення понять – українська мова й Україна.

Одним із важливих напрямків дослідження етосу українського народу є здійснений авторкою узагальнений аналіз вічних цінностей у широковідомому романі Олеся Гончара «Собор». Він є творчим втіленням величі високого, незламного людського прагнення до свободи. Н. Мех звертає увагу читачів на те, що квінтесенцією духовного заповіту Олеся Гончара є збереження національного скарбу та передачі його майбутнім поколінням українців.

У третьому розділі монографії висвітлено проблемні питання, пов'язані з відтворенням особливостей православної етосу українського народу в історичній ретроспективі та на сучасному етапі вітчизняного державотворення. З цією метою авторка осмислює лінгвокультурні аспекти величі давньоруської держави на прикладі твору митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать»,

який є духовною перлиною українського народу. В цьому ж розділі також проаналізовані основні риси мовотворчості Івана Вишенського – відомого письменника-полеміста, афонського подвижника. Його мовотворчість має велике значення для збереження греко-візантійських духовних цінностей в українському етосі.

У четвертому розділі монографічної праці висвітлено стародавні зв'язки українського народу з європейським світом у сфері культури. Розкриваючи тенденції їх розвитку, авторка акцентує увагу на ідеях богоцентризму, які, на її думку, визначали домінантні риси середньовічної культури. Проте спроба дослідниці актуалізувати та певною мірою абсолютизувати богословські ідеї в історичному контексті не є досить коректною в науковому сенсі, оскільки суперечить гносеологічній природі раціонального пізнання навколишнього світу. Потрібно пам'ятати, що лише знання формують сучасний науковий світогляд.

У післямові монографічного дослідження зосереджено увагу на есенціальних підсумках наукового пошуку. Проте, з нашої точки зору, вони вимагають

більш поглибленого системного аналізу та усунення певного схематизму в авторських інтерпретаціях культурного світу українського етосу.

Загалом можна стверджувати, що вітчизняна соціогуманітаристика, зокрема, така її важлива складова, як філологічна наука, поповнилась змістовним, ґрунтовним, оригінальним дослідженням, у якому комплексно й концептуально проаналізовані ціннісні домінанти українського культурного простору. Зважаючи на науково-пізнавальне й світоглядне значення рецензованої праці, вона стане в нагоді історикам, філологам, культурологам, іншим представникам соціогуманітарного знання.

Анатолій ПАВКО

orcid.org/0009-0005-0114-7914

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри суспільних
та політичних наук НАУ

Людмила КУРИЛО

orcid.org/0000-0002-4519-2435

кандидат педагогічних наук, доктор
філософії, доцент, провідний науковий
співробітник відділу військово-
патріотичного виховання НДІУ